

Влада Станковић

МИЛУТИН СВЕТИ КРАЉ

фeбpуap, 2022.

Влада Станковић

МИЛУТИН СВЕТИ КРАЉ

M
Vukotić
Media

фeбpуap, 2022.

Седам векова од смрти српског краља Стефана Уроша II Милутина (29. октобра 1321. године), навршило се 29. октобра 2021. године.

Као Свети краљ празнује се 12. новембра по треоријанском календару (30. октобра по јулијанском), када се обележава и дан његовог брата Драгутина, прејодобног Теоклиста (у монашћу), и мајке Јелене. Краљ Милутин је до данашњих дана поштован, а његове мошти похрањене су у цркви Свете Недеље у Софији. Сваког 29. октобра, у предвечерје празника Светог краља, његове мошти се свечано пресвлаче, а поводом великог јубилеја 700 година од његовог ујокојења, 29. октобра 2021. године, мошти Светог краља Милутина по први пут су у свечаној литији пронеће централним софијским улицама.

Краљ Милутин је један од најзначајнијих владара и највећи задужбинар, а његова вишедеценијска владавина значајно је променила ток развоја српске средњовековне, и не само средњовековне, државе, али и обележила читав простор православне Балкана.

Због тога је ова књига посвећена великом јубилеју – седам векова од ујокојења Светог краља Милутина.

Аутор

ЗНАЧАЈ КРАЉА МИЛУТИНА

Србија пре и после владавине краља Милутина није била иста држава. У његово време, и српски владајући род, светородна лоза потекла од њеног оснивача Стефана Немање – Светог Симеона, као и светитељство њених припадника, ток династије и расподела моћи унутар ње, кренули су потпуно новим правцем.

Са Стефаном Урошем II, како је гласило званично владарско име српског краља Милутина, наступа једна од великих, пресудних промена у српској средњовековној историји. Са краљем Милутином и његовим деловањем дошло је до једног од оних корених историјских резова који су у потпуности променили правац којим ће се кретати будући развој државе Немањића, као и карактер самог српског друштва. Све је почело већ за живота краља, а посебно у периоду који је уследило након његове смрти. Личност краља Милутина и свеукупне последице проистекле из његове вишедеценијске владавине, као и његовог снажног светачког култа, остале су присутне у српској историји и историји православног Балкана све до нашег времена.

Прва велика промена коју је краљ Милутин донео својом владавином односила се на промену расподеле моћи унутар рода потеклог од Стефана Немање – Светог Симеона, рода који је у време рођења краља Милутина, 1254/55. године, већ готово читаво столеће владао Србијом.

Дотадашњи систем владања у држави Немањића био је великим делом ослоњен на снажно истакнуту хоризонталну

поделу власти између браће и осталих рођака. У том систему принцип сениоритета – права првенства најстаријег међу браћом – имао је само релативну превагу над схватањем о једној врсти заједничке владавине. Таква непотпуна хијерархијска премоћ најстаријег владаревог сина омогућила је и долазак на престо Милутина као млађег брата у специфичним околностима бурног тринаестог века на православном Балкану. Током друге две деценије свог дугог краљевања, Милутин је успео да практично укине овакво, најчешће традиционално схватање поделе власти међу рођацима. Упркос дуготрајном тражењу свог наследника, краљ Милутин је својом одлучном политиком у последње две деценије живота и владавине осигурао својим непосредним потомцима апсолутну власт у проширеној и оснаженој српској држави.

Пола столећа, колико је протекло од смрти краља Милутина, 29. октобра 1321. године, па до 2/4. децембра 1371. године, када се смрћу цара Уроша род Немањића у својој основној грани угасио, на престолу српске државе налазили су се само непосредни потомци краља Милутина: његов син Стефан Урош (III) Дечански, унук, краљ и цар Стефан Душан и праунук Стефан Урош (V). Иако је и сам провео највећи део живота у заједничкој владавини са старијим братом Драгутином и мајком краљицом Јеленом, краљ Милутин је, најпре за себе, а затим и за своје непосредне потомке, изборио првенство у оквиру владајућег рода у Србији.

Значаја те промене, коју је роду Немањића донео краљ Милутин, били су дубоко свесни и његови потомци, посебно настојећи да се са њим и његовом делатношћу непосредно повежу и да се на његова дела најтежње надовежу. У повезивању са својим дедом, Светим краљем, како га је он искључиво називао, највише је и најдоследније инсистирао краљ и цар Стефан Душан (краљ 1331–1345, цар 1345–1355) који је

и сопствену, као и моћ своје проширене државе на Балкану, управо изградио на политичким, дипломатским, ктиторским и духовним темељима које је поставио краљ Милутин.

Делујући у складу са својим потребама, циљевима, идејама и идеолошким тежњама, и Стефан Дечански и, посебно, краљ и цар Стефан Душан, истовремено су потврђивали преломни значај Милутинове владавине, која је српску државу одвела у новом правцу и поставила је на другачије, знатно промењене основе. Размишљања Милутинових потомака, ма колико искривљена њиховим сопственим, субјективним, схватањима и интересима, потврђена су каснијим историјским током српске средњовековне историје.

Политичка делатност краља Милутина и њоме уздигнут положај српске државе, били су праћени потпуним повезивањем и са оснивачем светородне лозе Стефаном Немањом – Светим Симеоном и са традицијама хришћанског, православног царства са престоницом у пребогатом Цариграду. Милутинова задужбинарска активност и снажан светачки култ допринели су да његов син Стефан Дечански, као и унук, разумеју посебни значај његове владавине. У схватањима његовог унука Стефана Душана, који је и сам морао да се избори са тешким наслеђем борбе против оца за самосталну владавину, није било дилеме да су три кључна степена у политичком развоју српске средњовековне државе представљале владавине оснивача династије Стефана Немање – Светог Симеона, краља Милутина – Светог краља и њега, цара Стефана Душана. Биле су то три етапе развоја, три корака непрестаног напредовања и снажења српске државе и њеног Богом изабраног предводника. Оне су са собом доносиле преокрет који је остављао дубоке, суштинске последице на даљи развој односа унутар државе и њеног положаја у односу на спољашњи свет.

Нова велика промена коју је краљ Милутин донео српској средњовековној држави очитовала се у чврстом, готово потпуном везивању за Византијско царство, упркос бројним дипломатским везама, договорима, обећањима и маневрима које је вешто развијао, одржавао или у које се упуштао са папском куријом, западним владарима и племићима. У околностима када су се Византинци, православно царство Римљана, након полувековног изгнанства из престонице на Босфору, поново учврстили у Цариграду 1261. године, краљ Милутин је савезом са царем православних Римљана Андроником II Палеологом, венчањем са царевом у пурпуру рођеном ћерком, на измаку тринаестог столећа, изборио себи изузетан положај тик уз василевса Римљана и идеолошко-политичког предводника свих хришћана. Као зет цара Римљана, краљ Милутин је, од пролећа 1299. године, снажно закорачио у други период своје владавине. Наиме, на Ускрс, 19. априла те године, венчањем са принцем Симонидом, савез је свечано склопљен.

Други период Милутинове владавине био је идејно и политички потпуно другачији од претходних више од двадесет година заједничке владавине са старијем братом Стефаном Драгутином. Обојица су до тада била под снажним покровитељским оком њихове моћне мајке, краљице Јелене, која је у много чему одлучивала и о политичким потезима и судбинама својих синова.

Следећа велика промена коју је краљ Милутин донео српској држави, али и просторима читавог православног Балкана, односи се на његово непревазиђено ктиторство. Укључен у царски род, краљ Милутин је својим бројним задужбинама практично обележио нове централне просторе своје државе, које је формално добио као прђију царевићке Симониде, пролећа 1299. године.

Своју нову узвишену позицију Милутин је пројавио утврђивањем делатности свог прадеде, Стефана Немање – Светог Симеона, и деда-стрица Светог Саве, од Свете Горе и Цариграда, до светог града Јерусалима. У светом граду хришћанске историје, у близини цркве Светог Гроба, краљ Милутин је сазидао манастир Светих арханђела Михаила и Гаврила, који је вековима остао средиште не само српске словенске духовности и писмености у Светој земљи, са којом је Милутин био непосредно повезан и пореклом, преко породичног наслеђа своје мајке Јелене.

Још једна велика промена коју је донела владавина, односно свесна политика краља Милутина, било је стварање новог средишта српске средњовековне државе и новог централног простора српског рода. На Косову и Метохији, пределима јужно од Шар-планине, у Скопској котлини и просторима јужно од Врањске котлине, са старим градом Скопљем као својом новом престоницом, краљ Милутин је створио ново средиште српске државе. Оно је то остало од његовог времена све до смрти његовог унука Стефана Душана.

Од Богородице Љевишке у Призрену, преко Светог Стефана у Бањској, Грачанице, задужбина у самом граду Скопљу и око њега, Светог Георгија у Старом Нагоричину и Светог Прохора Пчињског, краљ Милутин је својим бројним грађевинама јасно обележио овај нови централни простор своје државе у две деценије након што је, браком са царевићком Симонидом, постао царски зет и у потпуности потиснуо старијег брата Драгутина.

Познавајући овај вишеструко прекретнички карактер Милутинове владавине није чудно да једна од ретких савремених монографија која обрађује његово време и политику носи занимљив и помало провокативни наслов:

*Стварање српског царства. Краљ Милушин.*¹ Оно што зачуђује јесте да је ово, обимом скромно али идејама богато, дело грчког византолога и медиевисте Леонидаса Мавроматиса остало до недавно усамљено у новијим научним историјским истраживањима средњовековне Србије, али и Балкана уопште, и времена краља Милутина.²

Дело Леонидаса Мавроматиса усмерено је, међутим, на период историје српске државе који започиње тек Милутиновим доласком на престо 1282. године, као првим, заправо одлучујућим кораком у будућој експанзији државе Немањића према југу, освајањима и учвршћавању власти на некадашњим византијским територијама. Другим речима, уско је фокусирано на један аспект делатности краља Милутина, на политичко проширење српске државе Милутиновог доба на територије које ће вековима остати средишњи простори српске државе и народа. Не само ране године Милутиновог живота, читав развој српске државе пре Милутиновог преузимања престола од старијег брата 1282. године, већ и политички и идеолошки значај Милутиновог уједињења са византијским царем, царем православних Римљана, остале су на тај начин изван интереса грчког научника.

Са друге стране, поучно за разумевање ограничења српске историографије, још увек заробљене у деветнаестовековном колонијалном погледу на Балкан и, још снажније, у погубном марксистичком тумачењу прошлости, јесте изврсна анализа развоја српског друштва крајем тринаестог и у првим деценијама четрнаестог века коју Мавроматис у свом делу доноси. Врло значајни резул-

тати које је Мавроматис донео у својој књизи остали су недовољно познати у нашој средини (иако је књига написана на француском, а не на много мање познатом грчком језику). Остали су непознати најпре стога што противурече појединим закључцима угледних домаћих стручњака. Детаљна и, за своје време, врло напредна истраживања Леонидаса Мавроматиса и његови закључци о карактеру српског друштва супротне су пре свега ставовима Георгија Острогорског, изнетим у делу о Стефану Душану и српској властели његовог доба.³

Насупрот Острогорском, који је у властели видео пресудну снагу која је доносила кључне одлуке у држави, у једном колективистичком схватању власти за које не постоји упориште у самим историјским изворима и стварности српске државе тринаестог и четрнаестог века, стоји схватање, који је истакао и Мавроматис, да су свесна опредељења краља Милутина и његово стрпљиво деловање у остваривању политичких циљева били пресудни за даљи ток историје српске средњовековне државе.

Након више од деценије посвећене проучавању свеукупног деловања краља Милутина и истраживању његовог времена на широком простору византијског и православног Балкана, можемо са сигурношћу да кажемо да без снажног, пресудног, утицаја самог краља Милутина не би било ни назнака великих промена које је његова владавина донела. Једноставно речено, краљ Милутин, кроз јасну политику усмерену ка стварању унитарне власти у самој Србији и снажном повезивању – заправо уједињењу – са православним римским царем, био је неопходни покретач свих догађаја, свих великих промена које су се одиграле у

¹ Mavromatis 1978a, 1978b, 1982; Ostrogorsky 1952.

² Станковић 2012; Станковић–Ердељан 2021.

³ Mavromatis 1978a, 1978b, 1982; Ostrogorsky 1952.

Србији и на православном Балкану на измаку тринаестог и у првој половини четрнаестог века.

Без краља Милутина, ток развоја српске средњовековне државе имао би сасвим другачији правац.

Без краља Милутина, и његовог јасно утврђеног правца деловања, српска држава се никад не би проширила на просторе које је он учинио централним деловима своје државе и њеним најгушће насељеним пределима: Косово и Скопску котлину.

Без краља Милутина и његовог чврстог опредељења за православље и решености да склопи најтешњи савез са царем православних Римљана, не би било ни сродства његовог сина Стефана Дечанског са Милутиновим некадашеим тасмом царем Андроником II, нити Душановог српско-византијског царства.

Без краља Милутина и његове ктиторске делатности, која је започела тек након што је 1299. постао зет цара православних Римљана Андроника II, не би било не само његових, него ни задужбина његових потомака, ни Богородице Љевишке, ни Дечана његовог сина, ни Светих Арханђела унука Стефана Душана, као ни непосредне везе Србије са центром православног света Цариградом и хришћанским светим градом Јерусалимом.

Значајно место које краљ Милутин заузима у историји средњовековне српске државе, његова дуготрајна владавина и активна и врло променљива политика коју је на више страна водио као да су обесхрабривали домаће истраживаче да се озбиљније посвете расветљавању тих значајних четири деценије из историје српске државе које је Милутин утемељио.

Многобројни прилози посвећени појединачним, некад врло важним, али ипак ситнијим темама, упркос својој вред-

ности, нису могли да створе заокружену слику о најважнијим аспектима политике Стефана Уроша (II) Милутина. Одређе-на амбивалентност судова о српском краљу, присутна у савременим изворима западног, католичког, порекла, пренета је великим делом и у модерну историографију, немоћну да понуди нова тумачења проблема који су били очигледни већ пионирима српске и међународне медијевистике.⁴

Малобројност и неретко проблематичност изворних података који прате свако изучавање средњовековља, у случају краља Милутина и његовог доба праћени су и околношћу да велики број важних информација потиче управо из савремених византијских извора, изузетно комплексних и обимних историјских дела, тешких за разумевање и тумачење. Без детаљног тумачења и правилног схватања византијских извора, не може се, међутим, разумети ни Милутинова епоха, нити се поступци самог краља и осталих савременика могу поставити у правилан историјски контекст. Једино детаљном анализом свих извора и потпуним преиспитивањем постојећих схватања у литератури могуће је пружити свеобухватни поглед на владавину краља Милутина и на његову личност.

Без обзира на све непознанице проузроковане оскудношћу изворних података, у овој монографији ће нагласак бити на томе да се бројни проблеми сагледају на нов начин и отворе нови правци размишљања, како би се боље упознали са личношћу и делима једног од најзначајнијих владара српског и балканског средњовековља.

⁴ Јиречек 1952², 189-202.

СВЕТОРОДНА ЛОЗА
СТЕФАНА НЕМАЊЕ

С агледавање и боље разумевање личности краља Милутина представља неопходни пут ка анализи његове делатности, његових одлука, опредељења и разлога за некада радикалне политичке одлуке, којима је себи обезбедио превласт унутар српске владајуће породице. Шира анализа српског средњовековља Милутиновог доба, његових односа са најближим сродницима, али и избора сарадника, само су неки од путева ка прецизнијем сагледавању читаве ове епохе, преломног доба тринаестог и почетних деценија четрнаестог века. У том раздобљу створено је специфично православно заједништво на Балкану пре османског освајања овог простора, које је и за наредна столећа одредило односе између православног европског Истока и католичког Запада.

Краљ Милутин је први припадник српског владарског рода потеклог од Стефана Немање – Светог Симеона, који је понео ово име. И Милутинов старији брат Драгутин у овом погледу је јединствен у историји владајуће српске династије, на сличан начин као што су у претходној генерацији, нараштају њиховог оца краља Уроша, два најстарија брата понела народска имена – Радослав и Владислав. Као владар познат искључиво као Стефан Урош – или,

ређе, само као Урош – краљ Милутин је и у овом погледу, погледу двоструког имена, настављао једну специфичну традицију рода Немањића.

Ова специфичност привукла је пажњу савременика у време када је краљ Милутин већ дубоко закорачио у други део своје владавине, учвршћен савезом са византијским царем и потпуним опредељењем за православну заједницу владара на Балкану. Милутинова различита имена запала су за око почетком четрнаестог века и уходама које су католички владари, а пре свих француски принц и титуларни латински цар Цариграда Карло Валоа (1301–1307), слали на Балкан у једном од последњих снажних покушаја католичког повратка у Цариград. Размећући се пред својим покровитељем добром обавештеношћу о приликама на Балкану, и тиме га уверавајући да није улудо протраћио новце на његову мисију, анонимни састављач извештаја са ових простора је управо истакао двоструки карактер имена краља Милутина.

Такозвани Аноним који је свој извештај писао 1308. или коју годину касније, био је добро упознат са чињеницом да су два брата владала Србијом. Његове су симпатије, нимало чудно, на страни старијег Драгутина, који је остао веран чврстом рођачком савезу католичких владара, у коме се нашао од својих младих година, женидбом угарском принцемом Катарином, у Србији званом Каталина. Објашњавајући свом патрону порекло компликованих и, тада, проблематичних односа међу браћом, овај анонимни писац описује како је Драгутин предао власт свом млађем брату који се тада звао Меколимус (Mecolimus), а сада се назива Урош (Urosius).⁵ Потпуно наопако предста-

⁵ Górká 1916, 34.

вљајући двострукост имена браће краљева, овај анонимни посматрач и извештавач и овим је описом желео да нагласи свој негативни став према „шизматичком“ млађем брату Милутину. Док Драгутина увек назива само краљ Стефан, препознатљивим владарским именом и у Драгутину покровитељској Угарској, анонимна ухода је помало подругљиво навела оба Милутинова „имена“.

И Милутину много ближи Дубровчани, најчешће су га називали само краљ Урош (Urosios, Urosius). Слично томе, и у документима на латинском из јадранског приморја врло ретко се среће облик Стефан Урош (Stefanos Uros), као што је то био случај 1306. године у Милутиновој потврди поклона који је његова мајка Јелена дала Богородици Ратачкој код Бара.⁶ Византијски учењак и писац обимног историјског дела Георгије Пахимер, краљевића Милутина назива Милотинос (Μιλώτινος) у занимљивом, али историјски непоузданом поглављу своје *Историје*, у коме прецизно именује његовог оца краља Србије Стефана Уроша.⁷ Цареви православних Римљана и учени настојници царске канцеларије, међутим, у званичним документима користили су искључиво владарску форму Милутиновог имена – краљ Србије, Стефан Урош.

Блиским сарадницима краља Милутина, баш као и осталим савременим владарима и писарима византијског цара, било је потпуно јасно да је владарско име српског краља Стефан Урош. Управо тако, формално и готово документарно, краља Милутина назива најближи његов сарадник, некадашњи игуман Хиландара, бањски и хумски епископ, а затим и архиепископ српски Данило II

⁶ Мошин-Ђирковић-Синдик 2011, бр. 106.

⁷ Pachymeres II/5.6, 453

(1324–1337). Када је у првој години свог архиепископског архијерејства састављао житије новог свеца и свог некадашњег покровитеља, Данило II у самом наслову јасно дефинише не само име, већ и читаву породичну, а тиме и политичку основу живота и деловања сада Светог краља:

„Месеца октобра, у 29. дан, житије и живот благочестивог и христољубивог и светородног, снажног и самодржавног с Богом господина краља Стефана Уроша, праунука светог Симеона Немање, новог мироточца српског, и унука првовенчаног краља Стефана, и сина великог краља Стефана Уроша.“

Тек у накнадним дописивањима текста и каснијим рукописима, јавља се, након имена српског краља и новог свеца, допуна: *названог Милушин*.⁸ Као да су настављачи и прерађивачи текста архиепископа Данила II из наредних нараштаја осетили потребу да додатно појасне о коме се српског краљу тачно ради. Решивши да допишу и народно име Светог краља, име по коме је био шире познат, они су поступили слично Милутиновим мајсторима клесарима једног од два ктиторска натписа у Светом Георгију, у Старом Нагоричину, 1313/1314. године, на коме се српски краљ, тада у пуној снази и моћи, именује као светородни и превисоки краљ Урош Милутин.⁹

⁸ Данило II, 102.

⁹ Стојановић 1902, бр. 41/19.